

Дејан Ајдачић (Гдањск)

Идентитет и осећања српских исељеника крајем 20. века (по књигама Милете Продановића и Давида Албахарија)

Људи су у страху од насиља, рата и беде често напуштали домове и свој крај. Њихова страдања су увек имала узроке у историјским неприликама и поступцима владара и моћника. Процеси разградње федералне Југославије су од седамдесетих година 20. века постајали све јачи, а након пада Берлинског зида и краха једнопартијске идеологије у источној Европи, комунистички функционери југословенских република су се претворили у националисте и сепаратисте који воде јалове преговоре о судбини тада још заједничке, али нежељене државе. Распад федерације убрзале су најаве канцелара обједињене Немачке о брзом признању Хрватске и Босне и Херцеговине иако није постојао никакав договор о међусобним правима и обавезама бивших република и новостворених држава.

Слободан Милошевић је, после обрачуна са противничком фракцијом српских комуниста, победио на првим вишестраначким председничким изборима крајем 1990. године и мало потом показао насилнички приступ у решавању политичких проблема, упутивши тенкове на улице Београда 9.

марта 1991. године против учесника митинга опозиције. Био је један од виновника рата, организатор ратне хиперинфлације у јесен 1993, наручилац крађе на локалним изборима крајем 1996, па и насилног гушења тиме изазвог протеста у зиму 1996/1997. Милошевић, и партије које су га подржавале, су насиљем ограничавали слободу грађана Србије, осиромашили државу инфлацијом и пљачкашким приватизацијама, чему су додати и ефекти економских санкција западних држава. Бес грађана Србије због пропадања је растао, као и побуна против све бруталније полиције и прикривања пропасти у јавним медијима. Ипак, захтеви за промене нису водили променама, па се део грађана одлучио на исељење. Редови пред страним амбасадама за добијање улазних виза постали су део сиве стварности. До руба пропасти Србију су довели укључивање мафије у структуре власти у Србији крајем деведесетих, убиства политичких противника, као и тромесечно НАТО бомбардовање Србије 1999. са предајом Косова.

Иако се из Србије у последњој деценији 20. века иселило више стотине хиљада грађана, а са територије бивше Југославије и више милиона, тешко је описати личне доживљаје тих емиграната, јер је мало објављених дневничких записа. Због тога значај стичу суморна књижевна дела са темом исељавања, која ову епоху приказују кроз ауторска виђења избеглих ликова. На примеру књига двојице српских аутора у раду ће бити представљене дилеме и трауме исељеника из Србије пред одлазак у изабрану земљу. Пажња ће бити усмерена и на осећања ликова књижевног дела, на њихова суочавања са изазовима прилагођавања и проблемима уклапања у нову државу.

Дилема – отићи или остати

Београдски писац и сликар Милета Продановић, противник рата и учесник протеста против насилничке политике Слободана Милошевића, године распада Југославије проводи у родном граду. Главни јунак његовог романа *Врт у Венецији* (2007) писцу је сличан како по годинама, тако и по интересовањима – Продановић је дипломирао архитектуру, сликао је и објављивао, а Баки – главни јунак – завршава своје студије историје уметности. Јунак је истовремено и приповедач у првом лицу, па је веома наглашен лични тон у приповедању и коментарима приповедача.

У роману је прва сижејна линија везана за ране осамдесете године, Бакијеву краткотрајну везу са другарицом са студија и рок певачицом Лином Девелић – која је, отишавши на Запад, променила име у Marceline De Velich. Друга, мање развијена линија је посвећена годинама после распада Југосла-

вије, крајем деведесетих година 20. века, годинама насилног гушења протеста, суморној свакодневици испуњеној страховима и разговорима о исељењу. У роману Милете Продановића само се узгред помињу хиперинфлација, пирамидалне штедионице, несташице, санкције, рат, испраћаји исељеника на аутобуским станицама, али њих читалац који познаје тадашње прилике у Србији подразумева као стварносне оквири описане радње.

Наслов романа *Врт у Венецији* упућује на једно двориште у граду у лагуни које повезује обе Бакијеве љубави – најпре Дорино читање романа у коме се појављује тај врт, а потом и сусрет у њему са Лином.

Дора није спадала у заљубљенике у лепу књижевност. Поготово не домаћу. Делове једног од малобројних романа које је прочитала до краја и са пажњом препричавала ми је у неколико наврата. Нарочито детаљ о неком замишљеном врту у Венецији у којем се, онемо ко у њега ступи, потпуно измени животна прича¹.

Дорин момак прикрива да познаје то дело, па јој чак говори да је то „фантастика“, али Дора узвраћа да је та прича о промени животне судбине повезана са њима: „Да, али врло занимљива. И нама толико потребна“. Ни приповедач, ни његова саговорница не помињу име аутора и наслов дела, а Ала Татаренко открива интертекстуалну алузију на стрипски лик Корто Малтезеа из венецијанске епизоде романа *Судбина и коментари* Радослава Петковића, истичући: „Управо казивање јунака стрипа се учинило најпривлачнијим Продановићевој јунакињи – она мења своју „причу“, одлазећи у иностранство“². Доротеја – Дора, жели да промени ток свог живота после пребијања од стране полиције тако што намерава да оде из земље у којој више не жели да живи. Она убеђује двадесетак година старијег момка Бакија да заједно оду, али он не жели да напусти Београд. Он сматра да у далеком свету они никоме нису потребни, о чему говоре његове ироничне опаске о „неслућеним могућностима“ и „невероватним перспективама“ које их, тобоже, чекају. Насупрот његовој сумњи у оправданост одласка стоји младалачка вера девојке, спремне за било какав изазов и полазак на нове животне стазе. Њих раздваја друкчије поимање мирнијег живота – Бакију је довољно затварање у свој свет, а за Дору је то потрага мирнијег живота на другом месту.

¹ М. PRODANOVIĆ, *Vrt u Veneciji*, Beograd 2007, p. 21.

² А. ТАТАРЕНКО, *Трансформација постмодернистичког наративног модела у роману Милете Продановића 'Врт у Венецији'*, [in:] *Српска књижевност у украјинском ЛитАкценту*, ed. Д. АДДАЧИЋ, Београд 2015, p. 58.

У роману се позајмљеница „емигранти“ односи на југословенске политичке избеглице на Западу, које су у периоду социјализма биле сматране непријатељима, насупрот „гастарбајтерима“ који су са благословом комунистичких власти одлазили у Немачку и Скандинавију. Када богати ујак главног јунака усред рата дође из Швајцарске у Београд на конгрес пословних људи и похвали се фотографијом на којој се рукује са Слободаном Милошевићем, то изазива Бакијево огорчење јер је та рука: „стотине хиљада младих људи натерала да понове његову судбину *емигранта*. То сам му рекао после неколико његових фраза о покровитељу скупа *српске дијаспоре*“³. Приповедач употребљава реч неутралног значења, реч *дијаспора*, преузету из јавних медија, који су симулирали Милошевићеву блискост са богатим Србима из Америке и западне Европе као покровитеља скупа „српске дијаспоре“. Реч „емигрант“ повезује судбину казивачевог ујака и „стотина хиљада младих људи“ као две политичке емиграције: прве – емиграције антикомунистичког усмерења и друге – антимилошевићевске емиграције. Ујаку, који је отишао у време комунизма, могло би се рећи да и приличи назив „емигрант“, али како овај у Милошевићу не види виновника рата, већ моћног политичара, Бакијево повезивање „младих људи“ који беже од насилничког режима са емигрантима, за њега означава изједначавање некадашњих и садашњих избеглица из политичких разлога, али прикрива јака осећања и негодовање према ујаку који је у заблуди поводом Милошевића.

Иако су „млади људи“ масовно бежали из своје земље, нико не употребљава речи *избеглице*, *изгнаници*, *бегунци*, *избеглиштво*. То не чине ни старији Баки, ни млађа Доротеја у препиркама о могућем одласку. Продановић помиње разговоре о исељеничким визама, о избору земље или града, али не описује детаље о распродајама станова и имовине, разговоре о томе шта ваља понети у иностранство, што је разумљиво имајући у виду да он не намерава да напушта родни град. У фикционалном приказу стварности деведестих година у Београду, писац еуфемистички говори о „одласку, исељењу“ или „сељењу“, што одражава такву реторику и у стварном животу. Писац помиње „неколико озбиљнијих расправа“ момка и девојке на животној раскрсници, разговоре „о одласцима и останку, разлозима за једно или друго“, али не наводи њихове аргументе за одлазак или останак, већ усредсређује пажњу на усплахирену обузетост ситним пословима. Доротеја, као и стварне особе по којима је обликован њен лик, интересују „закони о стицању држављанства скинути са Интернета“⁴, они размишљају о административним процедурама у страним амбасадама и добијању потврде на пасошу која им омогућава улазак у стране

³ М. PRODANOVIĆ, *Vrt u Veneciji*, p. 45.

⁴ *Ibidem*, p. 205.

земље – најважније је „добити визу” или „добити пасош”, што значи добити пасош са улазном визом стране земље. Редови, заказивање термина у страним конзулатима, брига о исходу разговора поништава тежину психолошке трауме и уступа место свршавању послова неопходних за усељење у изабрану земљу. Писац је оцртао деловање одбрамбеног механизма у коме тешке одлуке постају лаке, а стицање виза и пасоша се претвара у тешке борбе.

У роману *Врт у Венецији* пребијају протестанте, па и Доротеја настрада (Крв на прљавим плочницима), али за њу то још не представља разлог за одлазак из Србије. Приповедач истиче да већина Дориних вршњака предузима кораке да оду из Србије, чиме он оцртава и колективно расположење и узајамну „потпору“ за одлуку о исељењу:

Доротеја је, **као и многи други**, након извесне паузе поново ушла у акутну фазу **планирања исељења**. По кући су се повлачили шарени проспекти Новог Зеланда, Канаде, Јужноафричке Републике, закони о **стицању држављанства** скинути са Интернета, публикације из серије **‘Како најлакше до усељеничке визе...’**⁵

У Србији деведесетих година исељеници су одлазили из Србије пошто би, чекајући у дугачким редовима за предају докумената, добили визу најчешће за Мађарску, Немачку, Канаду, Аустралију, Јужноафричку републику. У психози да се мора отићи из Србије, све земље су биле добре. Милета Продановић се иронично поиграва, како неоправданим очекивањима да су у новој земљи добродошли, тако и егзотиком имена држава за које је до тада мало ко знао и где се налазе, а које су људи разматрали као циљ свог пресељења.

После неколико озбиљнијих расправа – да употребим тај еуфемизам – око **неспособности** које се отварају у земљама јужне хемисфере, нестрпљивим да добију баш нас, једног узалудног историчара уметности и једног скоро дипломираног антрополога, после мојих одбијања да узмем у обзир **невероватне перспективе** које се отварају **уколико добијемо пасош** Кајманских острва или неке сличне земље која се не може наћи на географској карти, а који би нам омогућио да... Доротеја је чак и демонстративно паковала ствари и одлазила. Срећом, не за дуго, враћала се са обећањима да више никада неће покретати те теме, да би већ након неколико дана поново почела да **пројектује нашу животну ситуацију у новим амбијентима**, на ведријим географским ширинама, у областима у којима никада не залази сунце⁶.

⁵ *Ibidem*, p. 205.

⁶ *Ibidem*, p. 206.

„Неслућене могућности“ које приповедач помиње, очигледно израстају из фантазми људи жељних не само спокојног живота, већ и неочекиваног богатства и успеха. Он зна да Дора подноси пријаве, па се није много зачудио када је она објавила о добијању визе: „Зато и није морала да ми показује визу у пасошу, слутим, неку врсту налепнице која мора имати црвени лист јавора између две такође црвене вертикале“⁷. Приповедач описује визу у Дорином пасошу, која читаоца јасно упућује на заставу Канаде. У двојној улози нара-тора и актера радње, Баки излаже њену понуду да му брзо направе визу са којом би они заједно отишли из Србије и избегли очекивано бомбардовање. Одбијању такве понуде читалац сазнаје из Дорине псовке исписане на привеску кључева његовог стана, који је он затекао после њеног одласка. Прича о личној судбини двоје људи на крају личи и на судбину два поколења јер Доротеја – Дорица оличава генерацију која је на своју земљу „одавно стави-ла крст“. Писац читаоцима доиста нуди овај генерацијски кључ, али поред таквог приступа не треба previdети ни мноштво ненаглашених детаља који-ма писац Бакија приказује као човека који, познајући страни свет, жели да живи у свом свету.

Трауме немогућности одласка

Тема НАТО бомбардовања Србије, у пролеће 1999. године, је развијена у Продановићевом роману *Ово би могао бити ваш срећан дан. Колатерална књига свеопште некоректности* (2000). У роману се спомени малобројних стварних догађаја преплићу са есејистичким промишљањима и фантастич-ким преображајима – муж и жена сазнају да је од три пријаве на конкурс за америчку зелену карту, једино њихово куче Милица добило могућност да оде у Сједињене Државе. Та, за Милицу радосна вест, изазива чудо и куче стиче моћ говора. Писац је таквим фантастичким обртом створио могућ-ност да веома рељефно оцртава психолошке мотивације жеља и ставова пса који је као човек добио шансу да оде у Бољи, Мирнији, Богатији и Други свет. У Продановићевом тексту пуном горког смеха, ироније судбине и цинизма, преплићу се комично приказивање карактера разумом обдареног пса и ху-мористичко сликање онеобичене и нестварне ситуације. Писац је срећу, као једну од кључних речи у књизи, ставио у наслов, чиме је читаоцима унапред скренуо пажњу на своју намеру да осветли различито разумевање среће. Могло би се рећи да куче Милица има среће јер је добила зелени картон,

⁷ *Ibidem*, p. 210.

али њена срећа се не може реализовати одласком у Америку. Она има среће и што је проговорила – њен преображај је везан за тренутак сазнања да је изабрана, што је истог трена претвара у нешто више биће, биће које стиче моћ говора. Онај ко је стекао право да уђе у Америку, постаје и онај ко има право да заступа америчке ставове и да оцењује све са становишта Америке.

Поднаслов романа „коллатерална књига опште некоректности“ представља очигледну алузију на израз „коллатерална штета“ који су НАТО челници користили за убиства грађана Србије током бомбардовања, као и на израз „политичке коректности“. „Политичка коректност“ се у низу детаља приказује као цинична стратегија ублаженог и еуфемистичког називања поступака који нису коректни. Честа употреба ове синтагме већ је потпуно отупела критички однос према управо супротном смислу, који она реално носи, али писац, свестан орвеловске природе Новоговора, зато и употребљава реч „некоректност“. Заменом речи „штета“ у изразу „коллатерална штета“ речју књига, настаје помисао да књига представља неку штету, али таква идеја такође садржи иронични помак јер она штету представља само онима који ствари не називају својим правим именима.

Писац уводи једну епизоду која се на прикривени начин ослања на студију Весне Бјелогрић Голсворди *Измишљање Руританије*⁸ са анализом „империјализма маште“ у књижевним и филмским делима енглеске популарне културе која се одигравају на Балкану. Писац је измислио тобожњу земљу Приморуританију. Он се горко руга намерама моћних сила које, тобоже, ради заштите опосума председнику земље Приморуританије постављају ултиматум – да не гради брану јер ће послати „150.000 тешко наоружаних биолога, зоолога и еколога, са пратећом опремом и логистиком“, Тобожњи племенити силници уништавају земљу, а као „коллатерална жртва“ страда цела популација тиграстих опосума. Милета Продановић је и у роману *Елита у земљи светих шарана* показао то лицемерно преобртање у коме се најмирољубивији показују као најагресивнији, а најагресивнији као стубови модерног цивилизованог друштва⁹.

Позиција „Западњака“ према Словенима и кавкаским народима је на почетку романа оцртана есејистички размахнутим разматрањима о остацима рогова и сурли код Словена, као дивљака који су задржали животињске атавизме. Та гротескна слика о животињским цртама људи европског „Источка“ изложена је у гротескно псеудонаучној перспективи – представља фантазматску надградњу књиге словеначког антрополога Божидара Језерника

⁸ V. GOLDSVORTI, *Измишљање Руританије: империјализам маште*, Београд 2000.

⁹ Д. Ајдачић, *Србистички мозаик. Књижевност*, Београд 2017, р. 233.

о дивљој Европи, са бизарним заблудама о Балканцима и Словенима¹⁰. Тобоже цивилизовани „Западњаци“ имају право да у свему осуђују дивљачке Словене. Брижљиво, вековима одржавани стереотип – да су на западу сталожени и рационални, а да су Источноевропљани дивљаци, а „неретко и садисти“, даје оправдање и покриће и за бомбардовање.

Док смо чучали под плочом рустичног трпезаријског стола који је до Балкана, незнатим путевима, стигао однекуд из Нормандије, можда баш из неког од пријатних градова са спокојним тргом и романичким звоником од камена, из којег потиче одважни пилот чији се ‘Мираж’ чује кроз прозор, у даљини, схватио сам да ће наш пас веома **тешко остварити право на боравак у Сједињеним Државама Америке** – у пропратном писму стајало је да добитник мора ‘имиђетли’ ступити у везу са најближом амбасадом.

Милица, која је, добивши визу и моћ говора, помислила да јој је то дало статус вишег бића, мисли да има право и да одлучује о судбини људи који су је удомили и бринули о њој. Она је спремна не само да им с висока даје савете, већ и да одбија било какву везу са својим газдама. Она, као поседник зелене карте, не може да прихвати да ће зелени картон застарити, те да ће остати „обично српско псето“. „Арф! – ланула је Милица љутито и почела да гребе врата. Био је то јасан знак да одбија наше друштво, да очекује да је пустимо у двориште“. Милета Продановић се иронично поиграва са великом човекољубивошћу и радиношћу „Западњака“ који бомбардују Београд и земљу, и жељом сународника да се нађу под окриљем „великих демократија Запада“.

Иако је пас, Милица почиње да се надмено понаша – умишља као да јој већ само поседовање визе гарантује да ће се наћи на Западу, па открива да још није одлучила да ли ће своје доскорашње газде да поведе са собом у Нови свет. Она није задовољна што јој дају остатке хране и бљутаве крекере и понекад је чешкају, сматрајући да то није довољно. Повишени статус куче Милица наглашава и истицањем намере да напише књигу. Како она шапама не може да куца на тастатури, уцењује газду да јој куца оно што она диктира, претећи му оптужбама да ју је једном истукао. Када се овај правда да је то било оправдано, одвраћа да му на Западу као Србину ништа неће веровати, а да ће њој пре веровати, те да ће додати да је он „тукао усијаном пеглом“. Куче ту исказује свест о праву надмоћнога „Западњака“ да безобзирно лаже са уверењем да ће лаж бити прихваћена.

¹⁰ B. JEZERNIK, *Divlja Evropa: Balkan u očima putnika sa Zapada*, Beograd 2007.

Гротескни увод о животињским атавизмима на почетку је тако у сагласју са фантастички смишљеним обртом при крају романа. Куче губи својства животиње када добија зелени картон и добија људска својства, али не и људску саосећајност. Куче које је проговорило, упркос свом милом имену Милица, постаје себично и надмено створање које се идентификује са војскама који нападају Србију.

Осећања издалека и проблеми идентитета

Српски Јеврејин, Давид Албахари, је 1994. године по позиву Универзитета у Калгарију отишао из Србије, али се после боравка у Канади вратио у Земун, те по мишљењу неких тумача не представља типичног мигранта¹¹. Албахаријев роман *Снежни човек* (1995) представља једно од његових најпознатијих и често тумачених дела. У тој књизи, безимени писац из распаднуте државе – неименоване, али препознатљиве Југославије, описује у првом лицу свој долазак у неки богати, неименовани град крај заснежених планина. Он представља неуспеле покушаје прилагођавања универзитетској средини и преживљавања губитка бивше домовине. Тескоба коју проживљава има и елементе егзистенцијалистичке неукорењености и суочавања са својим неприлагођеностима. Појам немачког филозофа Бернарда Велденфелса „туђинство које се шири ка унутра“¹² је лако применити на преживљавања и доживљај света неименованог казивача Албахаријевог романа. Изостанак конкретизације наводи на могућност тумачења да текст буде тумачен и ван историје распада бивше Југославије.

Давид Албахари је у Канаду дошао 1994. године, по позиву да током академске године борави као гост на универзитету у Калгарију, где држи предавања¹³. Та чињеница није неважна при тумачењу романа *Снежни човек* (1995) јер су тамо описана преживљавања досељеника у богатој северној земљи. Град и земља нису названи, година није названа, али из чињенице да је Албахари боравио у Канади по позиву, а да је књига објављена недуго након његовог одласка, указује да она у фикционалном свету садржи и елементе личних преживљавања.

¹¹ М. БРУЈИЋ, Роман 'Снежни човек' Давида Албахарија. Антрополошко читање, "Етноантрополошки проблеми, н. с." 15.1, 2020, р. 130.

¹² Д. АЈДАЧИЋ, О болном доживљају неприпадности словенских емиграната (у горким комедијама Славомира Мрожека, Анђежа Стасјука и Небојше Ромчевића), "Зборник Матице српске за филологију и лингвистику" 64.1, 2021, р. 165.

¹³ М. ПАНТИЋ, Д. АЛБАХАРИ, Уметник је изгнаник, [in:] М. ПАНТИЋ, *Писци говоре*, Београд 2007, р. 91.

Наслов Албахаријевог разговора са Михајлом Пантићем „Уметник је изгнаник“ указује на одређење судбине изгнаника као уметника уопште, али и уметника који је присиљен да буде изван своје земље. Та чињеница наводи на блиско виђење пољског писца Јозефа Витлина и његов став да су изгнани писци троструки прогнаници – као сви људи, као писци који друкчије виде свет и као изгнаници из своје земље¹⁴.

Приповедача-јунака романа *Снежни човек* нико није силом отерао, он је позван, али се осећа као изгнаник и избеглица. Иако није дошао као економски емигрант, већ као писац позван да одржи универзитетски курс, дакле, добровољно, његов доживљај свог положаја у новој средини као да је учињен из нужде. Иако има на располагању кућу и бригу домаћина, предвидљиве и планиране обавезе у богатијем свету од онога из кога је дошао, он преживљава тешке моменте.

За њега је долазак у нову средину обележен мржњом према универзитету као месту на коме се нуде непроменљива, унапред заокружена знања, те коначне и неупитне истине, као месту на коме он мора да прикрива своја права осећања, да се прилагођава новим људима са којима нема добар контакт, који га чак и нервирају. Он себе приморава да буде учтив према колегама, улаже напор да се прилагоди, извршава бројне обавезе које му дају. Али оно што се код других досељеника одиграва тек пошто се среде и устале у колотечини свакодневног живота, те почну да суочавају са својом новом животном позицијом, овде се у нелагодном доживљају одвија од самог почетка. Мисао Чеслава Милоша „Ситуација изгнанника има нешто мизантропско и истовремено војајеристичко“¹⁵ у дослуху је са ставовима јунака Албахаријеве књиге.

Неименовани писац у новој средини није достигао нови успех који би му успавао сујету „победника“ и уверио га да је његов долазак био оправдан. Његова емотивна реакција је губитничка, блиска је онима који у новој средини нису добили било шта што би оправдало очекивања. Јунак се преиспитује, њега притискају осећања меланхолије и неиспуњености, он се суочава са питањима идентитета. Иако писац користи и поетичке поступке постмодернизма, тешко је прихватити тумачење Ање Антић и Павла Секеруша да је казивач и несретни дошљак у Албахаријевом роману луталица и човек постмодерног доба¹⁶.

¹⁴ Д. АЈДАЧИЋ, *СловоСлавија. Етнолингвистика и поредбена фразеологија*, Београд 2017, р. 55.

¹⁵ CZ. MIŁOSZ, *Życie na wyspach*, Kraków 1997, р. 80.

¹⁶ А. ANTIĆ, P. SEKERUŠ, *Problem očuvanja identiteta u romanima Davida Albaharija, 'Mamac' i 'Snežni čovek'*, [in:] *Susret kultura. Zbornik radova*, vol. II, Novi Sad 2013, р. 1117–1125.

Главни јунак – приповедач је досељеник који је по позиву дошао да буде гостујући професор, дакле гост, али он себе доживљава као туђинца. На више места у роману је сок од поморанце, који неизоставно мора да буде доступан, представљен као једина ствар која може да га спречи да се не врати¹⁷. Отвореност у опису таквих рубних стања код читаоца изазивају утисак приличне неуравнотежености казивача-дошљака, потврђује да је његово осећање губитка и измештености из свог света поремећај који му онемогућава да пронађе своје место у новој средини. Контакти дошљака са колегама су све ређи и површнији јер га њихова надменост и безосећајност додатно љуте и унесрећују. Губитак земље преживљава толико јако, да распад државе изазива и процесе психолошког растројства и самоотуђење.

Покушај утврђивања идентитета губитник тражи изван себе, у предметима којима покушава да конструише замену за стварни свет, али му то не доноси бољитак. Писац и интелектуалац се предаје чудним преокупацијама – он на зидове качи карте римског царства. Те мапе падају са зида у сутерену куће, потврђујући узалудност његовог покушаја да себи олакша изгнанство. На историјским атласима и великим географским картама исцртане су територије давно ишчезлих народа и држава и управо чињеница да њих више нема, повезује их са нестанком државе из које је отишао. Али сам простор са кога је дошао и простор на старим картама повезују давну и недавну прошлост. Досељеник-изгнанник тражи у копчи далеке прошлости са својом садашњошћу, далеко од свог краја, начин да утврди свој начети и расцепљени идентитет, али пре би се могло рећи да та потрага продубљује његову депресију. Уместо да у прошлости нађе ослонац илузорности као спас, та илузорност прераста у бездан. Старе империје постоје само на картама, а са нестанком распале државе, историја се на неки други начин понавља, при чему то не доноси утеху.

У мислима дошљака се сучељавају просторне реалије – даљина и близина, при чему долази до њиховог симболичког преосмишљавања. У животном искуству долази до потпуног преобратања – оно од чега је мислио да је побегао је све јаче присутно у његовом свету. То се тиче и осећања припадности – онога што је мислио да је његово, а није више његово. Отуда и радикална питање: „коме припада моје тело?“.

Раније сам мислио да је ‘даљина’ само друга реч за путовање, после сам схватио да се путује изнутра, у себи, и да спољашњи простор нема никакве везе с тим. Једно време нисам веровао у даљину, као што неки људи не верују

¹⁷ Д. АЛБАХАРИ, *Снежни човек*, Београд 1996, р. 12–13, 17, 43.

у бога; ништа ме није могло убедити. Потом сам ‘даљину’ почео да замишљам као ‘бекство’, а пошто сам о ‘бекству’ увек мислио као о ‘уточишту’, ‘даљина’ се претворила у неку врсту ‘уточишта’, које сам, с друге стране, увек замењивао речју ‘гост’, али не у смислу ‘радост у кући’, него у смислу ‘туђинац’ или, још боље, ‘човек под непознатим кровом’¹⁸.

Одређење свог статуса у новом окружењу доводи до проблематизовања бекства и бежања, туђинства и одређења туђинског.

Губитак идентитета припадности земљи за њега представља и губитак свог идентитета. Он не користи речи домовина, говори о земљи. Место на које је дошао му изгледа као клопка – „Стајао сам и ослушкивао како се свет претвара у клопку“. У њему се повезују „клопка“, „превареност“ и „губитак“¹⁹. Његов живот му изгледа као низ невешто повезаних сцена: „и даље сам постојао као низ сцена, невешто повезаних руком невештог монтажера, као да се мој живот распадао заједно са историјом моје земље, моје *бивше* земље”²⁰.

Професор политичких наука самоуверено исказује апсолутне увиде о земљи која се распала, али оне су за растрзаног приповедача, који је изгубио део идентитета, нешто неприхватљиво. Писац иронично то описује и у начину како тај професор сецка на неком коктелу „као инквизитор“ кељ и месо, сипајући своје мудрости.

Судећи по професору политичких наука, можда нисам ни постојао. Судећи по историји, сигурно нисам постојао. Судећи по мени нисам знао. Све оно што сам донедавно познавао као целину, сада је представљало тек збир фрагмената, и ако се све распало, онда сам са доста поузданости могао да закључим да сам се и сам распао, па сам збир појединости које још само сумња или неодлучност држе на окупу²¹ [...] помислио сам, док сам облачио панталоне, већ у овом часу од мене више ништа не постоји²².

Оно што сам имао, остало је у времену које више нисам имао, у земљи која више није била моја, као што ни ја, вероватно, више нисам био њен. Губитак је увек обостран, помислио сам²³.

Истог часа сам зажалио што сам поново почео да мислим, али то је био само још један од неуспеха, као што даљина није успела да ме удаљи од места којем

¹⁸ *Ibidem*, p. 71.

¹⁹ *Ibidem*, p. 74.

²⁰ *Ibidem*, p. 30.

²¹ *Ibidem*, p. 35.

²² *Ibidem*, p. 47.

²³ *Ibidem*, p. 121.

сам стварно припадао, вртлог да ме избави од праволинијског кретања историје, снови да ме сачувају од стварности, одрази да постану моје право биће. „Све сам изгубио“, рекао сам²⁴.

Парадоксалност позиције писца-госта је што он бежи, али бежи ка ономе од чега би хтео да побегне. Он трпи бол губитка идентитета, али не може да превлада тај бол и не може да се отргне губитку дела онога што је сматрао својим. Покушаји да историјским картама надомести осећање губитка подсећањем да је промена нешто својствено трајању и нестанку држава, уместо да доносе олакшање – изазива растројство, потврђено још и падом окачених карата са зида и поновљеним сликама снега који све засипа.

Ако би се за књигу *Снежни човек* могло рећи да представља прву реакцију на велику промену у животу писца и његово пресељење у Калгари, његова есејистичко мемоарска књига *Дијаспора и друге ствари* (2008) представља промишљање у нефикционалној форми. Оно сабира публицистичке текстове које је писац објављивао углавном у листовима у дијаспори, намењене размени животних искустава досељеника. Наслови текстова из књиге сликовито указују преокупације досељеника у разговорима приликом сусрета Срба у Канади – о томе да ли деца треба да уче српски језик²⁵. Та опсесивна тема одражава стварни избор између што бржег уклапања у нову средину и одржавања везе са домовином и рођацима из Србије. То је дилема коју родитељи решавају у име своје деце, бирајући за њих животни образац који их одређује као Канађане или Србе у Канади. Албахари истиче да питање идентитета и постоји само у оним породицама где има деце. Став према језику се, у Албахаријевом виђењу, показује као избор трајности очувања идентитета или његовог одбацивања јер се тиче обезбеђивања могућности за очување веза са старим крајем и домовином.

Питање када човек престаје да се осећа као досељеник, јесте питање када у његовом одређењу идентитета веза са бившим крајем постаје мање важна од уклопљености у ново окружење. Одговор на питање о преломном тренутку у доживљају припадности Албахари тражи у тексту *Имигрант* (2008), полазећи од записа канадског писца Сола Белоуа који је пореклом био Рус. Белоу се сећа свог плача на сахрани оца и братовог прекорног захтева да престане да се понаша као имигрант. Та успомена је дирнула Давида Албахарија и навела га да себи и другима постави питање: „Да ли је потпуно кидање породичних нити, дакле – смрт родитеља, предуслов да се деца ослободе имигрантског баласта?“. Иако је питање прецизно усмерено на губитак

²⁴ *Ibidem*, p. 124.

²⁵ Д. АЛБАХАРИ, *Дијаспора и друге ствари*, Нови Сад 2008, p. 43–49.

родитеља, као чинилац промене у осећању да је неко имигрант, оно не за-
пречава и могућности друкчијих одговора. Већина сународника из Канаде је
отписала да је осећање имигранта трајно стање кога се досељеници не могу
ослободити, али Албахари истиче и раздраженост неколицине познаника
који му саветују да се мане сувишних и непотребних питања.

Романи Милете Продановића *Врт у Венецији* и *Ово би могао бити ваш
срећан дан* фикционално приказују доживљај исељења из Србије крајем де-
ведесетих година уочи и током НАТО бомбардовања. Прва повест „реалис-
тички“ приказује расположеност између жеље да се остане и оде, које олича-
ва јунак средњих година и од њега млађа девојка, док у роману о псу Милици
и њеним господарима писац сатирички осуђује, уз ироничне поруге, лажи
моћних западних генрала и политичара и осиноост српске ауторитарне
власти. Писац потцртава јаз између речи и дела надмених „моралиста“, зе-
маља који бомбардују Србију 1999, сучељавајући став кучета Милице ставо-
вима њених господара који нису добили зелени картон.

Давид Албахари је писао о животу далеко од бивше земље, преломивши
своје животно искуство кроз тамна огледала боли неприлагођеног човека
који у роману *Снежни човек* не може да превлада губитак и распад своје *би-
вше* домовине и страда осамљујући се због урушеног идентитета. Албаха-
ријеви кратки есејистички текстови дају рационалнију слику о суочавањима
са идентитетом досељеника, наводећи гласове својих познаника у Канади,
али и познатих писаца који су искусили живот исељеника.

Свет доживљава нове ратове и нова изгнанства, па се промишљања срп-
ских писаца о изнуђеним пресељењима уписују у велику библиотеку текстова
писаца о мигрантима. Блискост губитка бивше домовине Југославије чине мо-
гућим поређења књижевних дела посвећених исељеницима и у другим књи-
жевностима јужних Словена. Ма колико сукоби и страдања имали локалних
и историјских обележја, у веома бројним причама избеглица, понављају се
сличне судбине, осећања и доживљаји, а та чињеница омогућава разумевање
судбине страдалника разних простора и епоха.

Библиографија

Извори

PRODANOVIĆ M., *Ovo bi mogao biti Vaš srećan dan (kolateralna knjiga opšte nekorektnosti)*, Beograd 2000.
PRODANOVIĆ M., *Vrt u Veneciji*, Beograd 2007.

АЛБАХАРИ Д., *Снежни човек*, Београд 1996.

АЛБАХАРИ Д., *Дијаспора и друге ствари*, Нови Сад 2008.

АЛБАХАРИ Д., *Уметник је изгнанник. Писци говоре*, Београд 2007, p. 55–107.

Литература

ANTIĆ A., SEKERUŠ P., *Problem očuvanja identiteta u romanima Davida Albaharija, 'Mamac' i 'Snežni čovek'*, [in:] *Susret kultura. Zbornik radova*, vol. II, Novi Sad 2013, p. 1117–1125.

GOLDSVORTI V., *Izmišljanje Ruritaniје: imperijalizam mašte*, Београд 2000.

JEZERNIK B., *Divlja Evropa: Balkan u očima putnika sa Zapada*, Београд 2007.

MIŁOSZ Cz., *Życie na wyspach*, Kraków 1997.

АЈДАЧИЋ Д., *Србистички мозаик. Књижевност*, Београд 2017.

АЈДАЧИЋ Д., *СловоСлавија Етнолингвистика и поредбена фразеологија*, Београд 2017.

АЈДАЧИЋ Д., *О болном доживљају неприпадности словенских емиграната (у горким комедијама Славомира Мрожека, Анджеја Стасјука и Небојше Ромчевића)*, “Зборник Матице српске за филологију и лингвистику” 64.1, 2021, p. 163–174.

БРУЈИЋ М., *Роман ‘Снежни човек’ Давида Албахарија. Антрополошко читање*, “Етноантрополошки проблеми, н. с.” 15.1, 2020, p. 129–153.

ПАНТИЋ М., АЛБАХАРИ Д., *Уметник је изгнанник*, [in:] *Писци говоре*, ed. М. ПАНТИЋ, Београд 2007, p. 55–107.

ТАТАРЕНКО А., *Трансформација постмодернистичког наративног модела у роману Милете Продановића ‘Врт у Венецији’*, [in:] *Српска књижевност у украјинском ЛитАкценту*, ed. Д. АЈДАЧИЋ, Београд 2015, p. 52–60.

Dr hab. Dejan V. Ajdačić

<https://orcid.org/0000-0002-4098-4660>

University of Gdańsk

Institute of Classical and Slavonic Studies

Faculty of Philology

ul. Wita Stwosza 51

80-308 Gdańsk, Polska/Poland

dejan.ajdacic@ug.edu.pl

